

УДК 159.9:[316.624:373]
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-12>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДИТЯЧОГО ТА УЧИТЕЛЬСЬКОГО БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Бойко-Бузиль Юлія Юріївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
заступник завідувача науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення
Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України
b-byy@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>

Процик Любов Сергіївна,

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення
Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України
protsyk14@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5440-5826>

Мета. Проаналізувати феномен булінгу в освітніх установах. Виокремити види, ознаки та причини булінгу в шкільному середовищі. Визначити особливості дитячого та учительського булінгу. Розглянути заходи реагування на випадки булінгу з боку учасників освітнього процесу.

Методи. У роботі використано комплекс теоретичних методів, таких як: аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення наукової психологічної літератури, аналіз законодавчої бази та синтез інформації із зазначеної проблематики.

Результати. Зазначено, що проблему шкільного насильства почали досліджувати у другій половині ХХ ст. у зв'язку з вивченням явищ девіантної та агресивної поведінки молоді. Наголошено, що в 2019 році із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» в українське законодавство введено поняття булінгу (або цькування) та визначено відповідні санкції з факту його встановлення. Розглянуто особливості цькування серед дітей різного віку в шкільному середовищі і шляхи реагування батьків та вчителів. Звернено увагу, що з розвитком інформаційних технологій зафіксовано виникнення нового виду шкільного насильства – кібербулінгу. Також вивчено причини та прояви учительського булінгу, запропоновані кроки для батьків у разі його виявлення. Окреслено спектр заходів профілактики булінгу в закладах середньої освіти.

Висновки. Із фактами цькування у шкільному середовищі неможливо впоратися разовими, короткочасними заходами (лекцією, батьківськими зборами, викликом до директора тощо). Шкільний булінг – проблема складна, комплексна і багато в чому соціальна. Саме тому феномен булінгу є викликом закладу середньої освіти як організації. Він вимагає прийняття довгострокових і відповідальних зобов'язань, які стали б частиною організаційної культури школи. Для того щоб дитина не стала жертвою булінгу з боку інших дітей та педагогів, усім учасникам освітнього процесу у взаємодії з батьками необхідно плідно працювати над попередженням та профілактикою шкільного цькування. Прояви булінгу в закладі середньої освіти можна зменшити, об'єднуючи зусилля і системно працюючи на всіх рівнях.

Ключові слова: булінг, насильство, діти, вчителі, шкільне середовище, профілактика, реагування.

PECULIARITIES OF CHILDREN'S AND TEACHER'S BULLING IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

Boiko-Buzyl Yuliia Yuriivna,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Deputy Head of the Research Laboratory of Psychological Support
State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine
b-byy@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>

Protsyk Liubov Serhiivna,

Candidate of Psychological Sciences,
Research Associate of the Research Laboratory of Psychological Support
State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine
protsyk14@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5440-5826>

Purpose. To analyze the phenomenon of bullying in the educational process. Identify the types, signs and causes of bullying in the school environment. Consider measures for responding to cases of bullying by participants in the educational process.

Methods. The complex of theoretical methods is used in the work: analysis, comparison, systematization and generalization of scientific psychological literature, analysis of the legislative base and synthesis of information on the mentioned problems.

Results. It is noted that the problem of school violence began to be investigated in the second half of the twentieth century, in connection with the study of the phenomena of deviant and aggressive behavior of young people. It was emphasized that in 2019 with the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Countering Bullying (Baiting)», the concept of bullying (or baiting) was introduced into the Ukrainian legislation and the corresponding sanctions were imposed upon its establishment. The features of bullying among children of different ages in the school environment and the ways parents and teachers respond are discussed. It is noted that with the development of information technologies, the emergence of a new type of school violence – cyberbullying. It also examines the causes and manifestations of teacher bullying, and suggested steps for parents when identified. The spectrum of measures of prevention of bullying in secondary education institutions is outlined.

Conclusions. It is not possible to cope with the facts of persecution in the school environment by one-time, short-term activities (lecture, parental fees, a call to the headmaster, etc.). School bullying is a complicated, complex and largely social problem. That is why the phenomenon of bullying is a challenge for the school as an organization. It requires long-term and responsible commitments that would be part of the school's organizational culture. In order for the child not to fall victim to bullying by other children and educators, all participants in the educational process in cooperation with their parents need to work fruitfully to prevent and prevent school bullying. Bullying at in secondary education institution can only be reduced by joining forces and working systematically at all levels.

Key words: *bullying, violence, children, teachers, school environment, prevention, response.*

Вступ

У процесі сучасної глобалізації суспільства та активного розвитку соціальних мереж наша країна переживає негативні соціальні явища, які супроводжуються значними кризовими змінами. У зв'язку із цим загострилась проблема насильницької поведінки в учнівському колективі. Агресія, булінг, кібербулінг, третирування та мобінг все частіше зустрічаються в сучасних закладах середньої освіти. Шкільне цькування – це складний процес, у якому беруть участь жертви, кривдники або переслідувачі, спостерігачі та співчуваючі тій чи іншій стороні. У будь-якій школі може виявитися факт чи факти цькування, провокацій, фізичного або емоційного тиску як серед однолітків, так і у стосунках учня з учителем.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Проблема шкільного насильства не є новою для нинішнього суспільства. У 1910 р. у м. Відень З. Фройд, А. Адлер і В. Стекела провели перший в Австро-Угорщині конгрес на тему «Про суїцид, зокрема про суїцид серед учнів середньої школи», на якому З. Фройд зазначив: «Не можна звинувачувати тільки школу в тому, що в ній стільки насильства, і в тому, що діти здійснюють суїциди, але вина школи в тому, що вона нічого не робить, щоб хоч якось протистояти цій тенденції. Середня школа не просто повинна робити все, щоб не підштовхнути дитину до суїциду, але школа має робити все, щоб діти не були безпорадними перед обличчям насильства, щоб вони хотіли жити, давати їм підтримку в той момент розвитку їхнього життя, коли емоційні зв'язки з батьківською сім'єю

слабшають, і вони виходять у самостійне життя. Школи не повинні забувати, що вони мають справу з незрілими особистостями, але ніхто і не може позбавляти дітей права на цю незрілість, яка є природною стадією їх розвитку» (Friedman, 1967: 25–26). На переконання вченого, школа збирає незрілих особистостей (дітей), тому в ній були і будуть проблеми насильства. Адміністрація, вчитель, психолог не можуть гарантувати, що актів цькування та насильства не буде, але принаймні повинні зробити все, щоб діти знали, як протистояти цим явищам.

Активно проблему шкільного насильства почали досліджувати у другій половині ХХ ст., коли постало питання про вивчення зв'язку між явищами девіантної та агресивної поведінки в соціумі й тим, як людина виховується, зростає, навчається, щоб у результаті мати важелі впливу та профілактики (Б. Глейзер, С. Єніколов, А. Закалюк, А. Пікас, Е. Роланд, Х. Хекхаузен, А. Хорн, Т. Сейджер та ін.).

Термін «булінг» (від англ. «bully» – хуліган, «bullying» – цькування) з'явився у 1970-х роках завдяки систематичним дослідженням скандинавських вчених (Д. Ольвеус, К. Лагерспетц, А. Пікас, Е. Роланд, П. Хайнеманн та ін.) прояву серед учнівської молоді регулярної та довготривалої агресії. На початку 1980-х років ситуацію повторювальної агресії між працівниками на робочих місцях досліджував шведський вчений Х. Лейман, який визначив це явище через поняття «мобінг». Використання ж терміну «булінг» актуалізувалось у 90-х роках ХХ ст. завдяки британській журналістиці та статті Е. Адамса про булінг на робочому місці

(«workplace bullying»), а згодом поширилось і у психологічній, педагогічній літературі для позначення систематичної агресивної поведінки однієї людини щодо іншої з метою заподіяти останній моральну або фізичну шкоду, принизити і в такий спосіб утвердити свою владу (Olweus, 1993; Губко, 2013; Matthiesen, 2007).

Вивченням явища булінгової поведінки у шкільному середовищі, насильства, їх причин, впливу на особистісний розвиток та організації психолого-педагогічної профілактики займалися такі вчені, як: Т. Алексеєнко (булінг і мобінг у взаєминах особистості та колективу) (Алексеєнко, 2019), Л. Вольнова (профілактика девіантної поведінки підлітків) (Вольнова, 2016), О. Ожійова (сутність, види, профілактика булінгу) (Ожійова, 2009), Н. Лесько (адміністративно-правове забезпечення захисту дітей від насильства) (Лесько, 2017), В. Ролінський (соціально-педагогічні умови профілактика насильства), (Ролінський, 2005), Н. Прибиткова (булінг у закладах освіти) (Прибиткова, 2017), Л. Сеньківська (жорстке поводження з дітьми) (Сеньківська, 2014), О. Юрчик (психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах) (Юрчик, 2015) та інші. На особливу увагу заслуговує узагальнений аналіз матеріалів із проблематики насильства, який охоплює період з 2000 по 2017 рік, здійснений авторським колективом Державної бібліотеки України для юнацтва (Настенко, 2017).

Щодо ґрунтовних соціальних проектів, то варто відзначити, що у 2016 році стартувала інформаційна кампанія Посла доброї волі UNICEF Девіда Бекхема під назвою #EndViolence. У рамках цієї кампанії були проведені глобальні опитування U-Report серед майже 200000 людей у 22 країнах світу, які підтвердили існування негативної тенденції щодо насильства над дітьми і молоддю у світі. В Україні молодь і підлітки теж висловили думку, що насильство та булінг є актуальною проблемою для них. Відповідно до результатів опитування U-Report, у якому взяли участь близько 4,5 тисяч учасників, майже половина опитаних (48%) зіштовхувалися із проявами насильства. При цьому найбільша кількість респондентів (62%) страждає від агресії з боку однолітків, а приблизно чверть U-репортерів зізнається про насильство в сім'ї (Герелес, 2018).

2. Методологія та методи

Із метою вивчення особливостей прояву дитячого й учительського булінгу у шкільному середовищі та заходів реагування на них ми використали комплекс теоретичних методів, таких як: аналіз, порівняння, сис-

тематизація та узагальнення наукової психологічної літератури, аналіз законодавчої бази та синтез інформації із зазначеної проблематики.

3. Результати та дискусії

Відповідно до прийнятих змін у 2019 році в українське законодавство вводиться поняття булінгу (або цькування) – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, що полягає у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, в тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, які вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Відтепер штраф за булінг складатиме 850-1700 грн. або громадські роботи на 20-40 годин. Якщо порушниками виявилися підлітки (діти від 14 до 16 років), то передбачені санкції накладаються на їхніх батьків або опікунів. У ситуації, коли порушення вчинила група осіб, або ж це сталося повторно протягом року, штраф становитиме 1700-3400 грн. або громадські роботи на строк 40-60 годин. Крім того, передбачено штраф для керівника закладу освіти, якщо він не повідомить у Нацполіцію про факти булінгу. Санкція передбачає штраф 850-1700 грн. або виправні роботи на строк до 1 місяця з відрахуванням до 20% заробітку. Разом із тим щоб протидіяти булінгу, розширили також права та обов'язки учасників освітнього процесу. Так, засновник закладу освіти повинен забезпечити надання психолого-педагогічних послуг булерам і тим, хто став свідком чи жертвою булінгу (Закон України № 2657-VIII, 2019).

Прийняття даного закону стало великим кроком на шляху боротьби з булінгом, однак виявились певні труднощі, наприклад, у трактуванні терміну «бездіяльність». Досі тривають дискусії щодо того, які саме явища підпадають під відповідальність стосовно бездіяльності та що може служити доказовою базою в даному випадку.

Якщо дитина стала свідком булінгу, передусім вона може розказати про це батькам, вчителю, психологу або безпосередньо директору. Окрім цього, дитина може звернутись на гарячу лінію ГО «Ла Страда – Україна» із протидії насильству в сім'ї або із захисту прав дітей; до соціальної служби з питань сім'ї, дітей та молоді; Національної поліції України; Центру надання безоплатної правової допомоги (Гріневич, 2018).

Часто про факти булінгу діти підліткового віку не розповідають дорослим, а молодшого

шкільного віку – або відразу звертаються до дорослого, або теж замовчують правду, хоча інколи починають проговорювати про деякі події насильницького характеру, що з ними трапилися.

Для виявлення фізичного булінгу батькам та вчителям необхідно стежити за можливими попереджувальними сигналами й непрямими ознаками, такими як: незрозумілі порізи, подряпини, удари, синці, відсутній або порваний одяг, часті скарги на головний біль і біль у животі тощо. Щоб притягнути до відповідальності винних, батькам потрібно документувати дати й час інцидентів, пов'язаних зі знуцаннями, звертатись до лікарів для підтвердження фактів фізичного булінгу. Не завжди доречним буде звертатись безпосередньо до батьків булерів, щоб розібратися в ситуації самостійно. Спочатку потрібно звернутись до класного керівника, директора та психолога для залучення їх до розв'язання проблеми. Якщо на рівні школи вирішити конфлікт не вдається і насильство над дитиною продовжується, батьки мають звернутись до місцевих правоохоронних органів. У даному процесі завжди потрібно фіксувати відповідну реакцію залучених осіб та їхні дії.

Відповідно до змін у законодавстві якщо педагог або інший працівник закладу освіти став свідком булінгу, то він має повідомити керівника закладу незалежно від того, чи покаржилася йому жертва булінгу чи ні. Після отримання звернення дитини відповідна особа або орган інформує керівника закладу освіти в письмовій формі про випадок булінгу. Керівник закладу розглядає таке звернення та з'ясовує всі обставини булінгу. Надалі він скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу та окреслює подальші дії. Якщо комісія визнала, що це був булінг, а не одноразовий конфлікт, то очільник закладу зобов'язаний повідомити уповноважені підрозділи органів Національної поліції України та Службу у справах дітей. У разі якщо комісія не кваліфікує випадок як булінг, а постраждалий не згодний із цим, то він може звернутись до Національної поліції України безпосередньо (Гріневич, 2018).

Викликати занепокоєння повинні випадки не тільки фізичного насильства, а й психологічного. За даними Д. Олвеуса, фізичне насильство стає причиною підліткового суїциду набагато рідше, ніж психологічне (образи, злі чи непристойні жарти, словесні провокації, обзивання і т.д.) (Olweus, 1993). Булінг викликає стреси в дітей, виникають психосоматичні симптоми, психічні здібності слабшають, їм стає важко,

правильно реагувати. Повага оточуючих по відношенню до дитини-жертви різко знижується. Вона впадає в розпач, розвиває неадаптивні захисні копінги, виробляє відразливе ставлення до себе. Психіка дитини ослаблена за рахунок того, що тепер у неї відсутнє підтвердження особистої значимості з боку інших людей, що вкрай важливо для психічного здоров'я дитини.

Найчастіше жертвами шкільного цькування стають учні, які мають: фізичні недоліки, хвороби або особливості зовнішності (окуляри, виступаючі вуха, повнота чи худорлявість, порушення мовлення тощо), особливості поведінки (замкнуті чи імпульсивні), страх перед школою, відсутність досвіду життя в колективі, труднощі в навчанні або навпаки – обдаровані, також неохайні (мають брудні речі, неприємний запах), фізично слабкі та невпевнені в собі діти.

Учні, які зазнали боулінгу, часто починають проявляти інтровертованість, стають вередливими або мають проблеми з апетитом. Учні молодшої школи можуть розповісти дорослим про образливі слова, які хтось висловив на їхню адресу, щоб дізнатись, чи це правда. Вчителям та батькам необхідно розвивати самоповагу дітей і вчити їх цінувати свої сильні сторони. Найкращий захист, який можуть запропонувати батьки, – це зміцнення почуття власної гідності й незалежності дитини та її готовності вжити заходи в разі потреби. Також залучення спеціалістів – психолога, соціального педагога сприяє засвоєнню безпечних, конструктивних способів реагування дітей на слова й дії булерів. Адже булінг формує в постраждалих комплекс неповноцінності та самоізоляцію від суспільства. За умов шкільного насильства в дітей немає внутрішньої спроможності змінювати ні колектив, ні його цінності, ні суспільство в цілому. Щоб запобігти повторенню фактів цькування, зазначені фахівці мають працювати з булерами, з'ясувати мотиви насильницької поведінки та вчасного вжити заходів для її профілактики. Спільною рисою всіх булерів є зовні виражені нарцисичні риси. Вони зациклені на собі, але не мають внутрішньої опори, потребують поваги до себе і підтримки, яку не отримують від батьків. Такі діти домагаються від оточуючих визнання шляхом насильства і терору, тому допомога спеціалістів сприятиме їх конструктивному особистісному розвитку (Адажій, 2018).

Із розвитком сучасних інформаційних технологій, засобів зв'язку і залученням дітей у світ Інтернету та мобільних телефонів з'явився такий вид шкільного насильства,

як кібербулінг – пониження чи цькування за допомогою мобільних телефонів, інших електронних пристроїв. Переважно кібербулінг з'являється в підлітковому віці, набагато рідше – в молодшому шкільному. Дорослі мають бути обізнаними щодо популярних і потенційно образливих сайтів, додатків та цифрових пристроїв для того, щоб мати можливість вчасно запобігти кібербулінгу. Батькам потрібно стежити за тим, скільки часу дитина проводить в Інтернеті, чи почала більше часу витрачати на спілкування в соціальних мережах, чи буває при цьому сумною та тривожною. Навіть якщо вона читає неприємні повідомлення на своєму гаджеті, це може бути її єдиним способом соціалізації. Також батькам потрібно звертати увагу, чи є в дитини проблеми зі сном, просить вона залишитись удома й не ходити до школи чи відмовляється від улюблених занять. За пореби необхідно звернутись до шкільного психолога, класного керівника для виявлення фактів кібербулінгу. Дитині потрібно донести інформацію про те, що коли вона піддається кіберзалежуванню, то не повинна втягуватись, реагувати або провокувати кривдника (хейтера). Замість цього їй необхідно повідомити про все батькам, вчителю, психологу, щоб вони змогли вжити заходів, зафіксувати образливі, провокаційні повідомлення, включаючи дати й час їх отримання. Якщо кіберзалежування загострюється й містить погрози, то батькам і вчителям необхідно звернутися до місцевих правоохоронних органів.

Іноді, коли відбувається різного виду систематичний булінг, мова може йти про клінічний випадок: у такого учня сформований особистісний розлад, описаний у Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-11, 2019). У такому випадку з дитиною-агресором повинні працювати спеціально підготовлені психотерапевти, а з дітьми-спостерігачами – шкільний психолог та вчителі. Щоб займатися проблемами дітей-агресорів, потрібно залучати їхніх батьків. На жаль, не завжди це може допомогти, оскільки більшість дітей-булерів не мають конструктивного контакту з батьками, або їхні батьки самі є людьми із владним характером, і тому поведінка дітей – це відтворення поведінки батьків, яка відкрито або мовчазно ними схвалюється. Інколи такі діти третирують також і власних батьків, оскільки останні не можуть проявити необхідної твердості, ідеалізуючи власну дитину. У зазначеній ситуації вчителі повинні бути готовими протистояти авторитарним учням та їхнім батькам.

Відтак у січні 2019 року в межах співпраці Міністерства освіти і науки України,

громадського проекту масових відкритих онлайн-курсів «Prometheus» та Міжнародного фонду «Відродження» стартував безкоштовний відкритий онлайн-курс для освітян із протидії булінгу (цькування) в закладах освіти, який складається з 5 модулів. У процесі проходження курсу педагогічні працівники дізнаються про причини цькування, про те, як запобігати йому та як правильно вирішувати конфліктні ситуації (Булінг со сторони учителів: інструкція, як захистити свого ребенка, 2018).

Існує вид булінгу, який останнім часом відійшов на другий план, але є не менш актуальним, ніж дитячий, – це учительський булінг. Після вступу до школи в дитини в житті з'являється ще одна важлива авторитетна постать – класний керівник. У молодшій школі педагог стає навіть більш значущим дорослим, ніж батьки. Це нормально, адже дитина адаптується до нового середовища, а вчитель їй у цьому допомагає. Від особистості вчителя також залежить мотивація дитини до навчання і в цілому її успішність. Діти проводять з учителями набагато більше часу, ніж із батьками, тому вони можуть впливати на дитину набагато більше. Вчитель може надихнути на вивчення предмету, стати наставником, а іноді і старшим другом, який допомагає не тільки в навчанні, але у процесі формування особистості.

На жаль, бувають випадки, коли педагоги упереджено ставляться до дитини, прилюдно висміюють її відповіді, здібності й навіть зовнішній вигляд, принижують чи осуджують за щось. Але це можуть бути звичайні конфлікти, які швидко виникають і так само швидко згасають. У разі булінгу конфлікт найчастіше має особистісне підґрунтя та носить систематичний характер.

Вчителі-агресори завжди відрізняються тоталітарним стилем викладання та яскраво вираженою професійною деформацією – вигоранням. Такі педагоги не відчувають задоволення від своєї роботи і любові до дітей – зазвичай таке ставлення відчувається відразу. У вчителя, який недолюблює дитину, є велика кількість методів для цькування: знижувати оцінки (довести упередженість вчителя складно, адже оцінювання завжди суб'єктивне); зводити будь-яке порушення в системність; ігнорувати досягнення дитини або представляти їх у невідгідному світлі; принижувати її бажання виявляти активність тощо. Для того щоб вчасно виявити учительський булінг, батькам необхідно розмовляти зі своєю дитиною, цікавитись її успіхами, переживаннями, життєвими подіями – тоді вони зможуть швидко помітити зміни в її поведінці.

Особливостями дитячої поведінки, що можуть вказувати на ознаки учительського булінгу, є: небажання дитини йти до школи (дитина систематично відмовляється відвідувати школу, починає плакати, прогулювати, а на питання про причини такої поведінки не відповідає чітко); зниження успішності з конкретного предмету; відсутність у дитини бажання розповідати про шкільні події (особливо яскраво це помітно в учнів молодшої школи); страх перед навчальним процесом, вчителями тощо.

Найчастіше дітям, які зазнали учительського булінгу, властиве заниження самооцінки, гіпертрофоване почуття провини, іноді підвищена агресивність. Якщо жертвою булінгу стає підліток, то, на жаль, ця травма може привести до суїциду або «синдрому активного стрілка» (масовий розстріл людей із можливим подальшим самогубством). Також ризики учительського булінгу полягають у тому, що коли педагог починає принижувати одного з учнів, незабаром цим починають займатися його однокласники, адже вчитель – це приклад для наслідування, особливо в початковій школі. Таким чином, ті, кого не сприймає педагог, стають жертвою цькування однокласників та інших вчителів. Коли в таку ситуацію потрапляє учень старшої школи – однолітки можуть стати на його захист перед вчителем, і тоді педагог починає конфліктувати з усім класом або конкретною групою учнів.

Для урегулювання конфліктів між вчителем та дитиною немає єдиного алгоритму, адже в цьому випадку багато вирішує рівень професіоналізму та людський фактор. Але є деякі рекомендації щодо виходу з такої ситуації. Після розмови з дитиною батькам варто оцінити ступінь глибини проблеми, спокійно і об'єктивно поговорити з учителем та з'ясувати його думку про конфлікт. Для зменшення ризику негативної емоційності під час розмови потрібно слідувати, щоб бесіда будувалась на конкретних фактах, а не на особистих враженнях двох сторін. Батькам не потрібно остерігатись того, що вчитель «зіпсує життя» дитині, адже якщо педагог дійсно зловживає посадовими обов'язками, на нього завжди можна вплинути через адміністрацію навчального закладу, представників департаменту освіти і т.д.

Якщо в ході бесіди вчитель озвучить певні претензії до дитини, то батькам варто уважно вислухати їх і, якщо вони об'єктивні, поговорити з дитиною. При цьому бажано не висловлювати агресії на адресу вчителя, а спробувати пояснити дитині ситуацію та переконати, що вчитель не хотів її обра-

зати. Варто продемонструвати дитині, що батьки на її боці, що вона завжди може розраховувати на їхню підтримку. Після цього спланувати шлях виходу із ситуації, що склалася. За потреби можна заручитися підтримкою інших батьків, звернутись до соціального педагога або психолога закладу освіти.

Трапляються випадки, коли дитина скаржиться на вчителя, а насправді жертва не вона, адже деякі діти є чудовими маніпуляторами, вони добре розуміють, що маска жертви – це дуже зручно. Тому на будь-яку подібну ситуацію батькам потрібно дивитись без ілюзій, ідеалізацій власної дитини та спокійно розібратися в конфлікті, що склався. Адже є учні, які об'єктивно заважають вчителям працювати, відкрито порушують поведінку та провокують конфлікти у класі.

На жаль, не завжди батьки та вчителі можуть самостійно врегулювати конфлікт, тому для його вирішення необхідно підключити адміністрацію школи. Якщо ж ситуація зайшла занадто далеко, і не вдається конструктивно владнати проблему, дитина перебуває в постійній стресовій ситуації, а адміністрація школи не поспішає на допомогу, то найкращим виходом буде перехід дитини до іншого навчального закладу. При цьому батькам не варто перекидати відповідальність за виховання дитини на вчителів, адже і в новій школі ситуація може повторитися.

У зв'язку із прийняттям Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» батькам варто дотримуватись такої послідовності дій у разі булінгу зі сторони вчителя:

1. Визначитися з обвинуваченими, адже юридична відповідальність не може бути колективною – вона індивідуальна, залучити до відповідальності неможливо навчальний заклад, тільки – окремо вчителя, класного керівника, директора.

2. Перша скарга має бути на ім'я директора. Саме адміністрація (засновник) закладу повинна стати першою інстанцією, куди слід звертатися зі скаргою про порушення конституційних прав дитини.

3. Із заявою про перевірку методів виховання конкретного вчителя зверніться до Управління освіти району або міста. У свою чергу, Управління освіти повинно надати відповідний Висновок комісії.

4. Зверніться з відповідною заявою в управління (відділ) у справах сім'ї та молоді та до органів внутрішніх справ (Національної поліції України).

5. Якщо подібні звернення не дають результату – подавайте позовну заяву до суду. Дійте відповідно до чинного законодавства та згідно з «Порядком розгляду

звернень та повідомлень із приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення», що затверджений спільним наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19 серпня 2014 року № 564/836/945/577 (Буллінг со стороны учителі: інструкція, як захитить свого ребенка, 2018; Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення, 2014).

У випадку коли доводиться реалізувати рішучі заходи, бажано посприяти, щоб в цей час для мінімізації негативних наслідків та актуалізації мотивації до навчання дитина відвідувала психолога. Також відповідно до змін у законодавстві соціальними педагогами у школах має здійснюватись соціально-педагогічний патронаж, який забезпечує надання консультативної допомоги батькам та психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від (або) вчинили булінг, стали його свідками.

Висновки

Проведений аналіз літератури засвідчує, що у вітчизняній психологічній науці вивчення проблеми учнівського та учи-

тельського булінгу носять фрагментарний характер, а дослідження зарубіжних вчених більше орієнтовані на вивчення агресії як висхідної детермінанти насильства. Шкільний булінг – проблема складна, комплексна і багато в чому соціальна. Саме тому феномен булінгу є викликом школі як організації. Він вимагає прийняття довгострокових і відповідальних зобов'язань, які стали б частиною організаційної культури школи. Для того щоб дитина не стала жертвою булінгу з боку інших дітей та педагогів, усім учасникам освітнього процесу у взаємодії з батьками необхідно плідно працювати над попередженням та профілактикою шкільного цькування. Булінг у закладі освіти можна зменшити, лише об'єднуючи зусилля і системно працюючи на всіх рівнях. Тому одним із першочергових завдань психолого-педагогічної науки є пошук дієвих інструментів профілактики булінгу з метою попередження його впливу на результати освітнього процесу.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є вивчення особливостей сприйняття явищ насильства учнями й учителями та розроблення методичних рекомендації для вчителів і батьків щодо профілактики насильства в учнівському середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 5. Ст. 33. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-viii> (дата звернення: 28.12.2019).
2. «Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення», що затверджений спільним наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19 серпня 2014 року № 564/836/945/577. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14> (дата звернення: 26.12.2019).
3. Адажій О. Цькування у школі. Наслідки знущання і для жертви, і для агресора. URL : <https://glavcom.ua/country/society/ckuvannya-u-shkoli-naslidki-znushchannya-i-dlya-zhertvi-i-dlya-agresora-464608.html> (дата звернення: 01.01.2020).
4. Алексєнко Т. Явища мобінгу й булінгу у взаєминах особистості та колективу. *Управління освітою*. № 4. 2019. С. 46–53.
5. Булінг со стороны учителі: інструкція, як захитить свого ребенка. URL : <https://politeka.net/life/771363-bulling-so-storony-uchitelej-instrukcija-kak-zashhitit-svoego-rebenka/> (дата звернення: 02.01.2020).
6. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: *навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах*. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 188 с.
7. Герелес М. Як подолати булінг, на думку молоді. URL : <https://ukraine.ureport.in/story/390/> (дата звернення: 29.12.2019).
8. Гриневиц Л. Новий Закон, направлений на протидію булінгу, передбачає чіткі алгоритми дій у випадку цькування. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-zakon-naprvlenij-na-protidiju-bulingu-peredbachaye-chitki-algoritmi-dij-u-vipadku-ckuvan-liliya-grinevich> (дата звернення: 30.12.2020).
9. Губко А.А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 46–50. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12 (дата звернення: 30.12.2019).
10. Лесько Н.В. Державна політика України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: адміністративно-правові проблеми формування та реалізації. *Монографія*. Київ. Видавництво «Людмила». 2017. 472 с.
11. МКХ-11. Клас «Розлади психіки та поведінки». URL : who.int/classifications/icd/en/ (дата звернення: 02.01.2020).

12. Ожійова О. М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми. *Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.»*. Х. Т.15. 2009. С. 158–163.
13. Прибіткова Н. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків. 2017. С. 58–61.
14. Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about?fbclid=IwAR1_zjtmLfS1N1wBGeikuTohaFR5RlquuG5SbSeNzoMhp24Agcx6CP8sp8 (дата звернення: 03.01.2020).
15. Ролінський В.І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків : дис. .. канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2005. 236 с.
16. Сеньківська Л.І. Проблема шкільного психологічного насилля (булінгу) серед дітей і підлітків. *Сучасні теоретичні та практичні аспекти клінічної медицини : міжнар. наук. конф. студентів та молодих вчених, присвяч. 115-річчю з дня народження М.О. Ясинівського*. Одеса, 24-25 квітня 2014 року : тези доп. Одеса : ОНМедУ. 2014. С. 141–142.
17. Стоп насильству: бібліогр. покажч. / уклад. С. Настенко ; ред.: С. Чачко, В. Кучерява, Н. Лінкевич; Державна бібліотека України для юнацтва. Київ, 2017. 49 с.
18. Юрчик О.М. Соціально-психологічні аспекти булінгу в початкових класах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія № 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова. № 2(47). 2015. С. 81–88.
19. Friedman P. Discussion on the Vienna Psychoanalytic Society: On suicide with particular references to suicide among young students. *N. Y. : International Univ. Press*. 1967. P. 141.
20. Matthiesen S. B. Perpetrators and Targets of Bullying at Work: Role Stress and Individual Differences society. *Violence and Victims*. 2007. Vol. 22. № 6. P. 735–753.
21. Olweus Dan. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Malden, MA : Blackwell Publishing, 1993. P. 140.

REFERENCES:

1. Закон України № 2657-VIII (2019). «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu)» [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Countering Bullying] : Vidomosti Verkhovnoi Rady, № 5, st. 33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-viii> [in Ukrainian].
2. «Poryadok rozglyadu zvernenn ta povidomlen z pryvodu zhorstokogo povodzhennya z ditmy abo zagrozy jogo vchynennya» (2014) [Procedure for Consideration of Complaints and Reports of Child Abuse or Threat of Perpetration] : zatverdzhenyj spilnym nakazom Ministerstva socialnoyi polityky Ukrayiny, Ministerstva vnutrishnix sprav Ukrayiny, Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny, Ministerstva ohorony zdorovya Ukrayiny №564/836/945/577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14> [in Ukrainian].
3. Adazhij O. (2018). Czkuvannya u shkoli. Naslidky znushhannya i dlya zhertvy, i dlya agresora [School Boarding. The Consequences of Bullying for Both the Victim and the Aggressor] : URL: <https://glavcom.ua/country/society/ckuvannya-u-shkoli-naslidki-znushchannya-i-dlya-zhertvi-i-dlya-agresora-464608.html> [in Ukrainian].
4. Aliksieienko T. (2019). Yavyshcha mobinhu y bulinhu u vzaiemynakh osobystosti ta kolektyvu. [Phenomena of Mobbing and Bulling in the Relationship of Personality and Team] : Upravlinnia osvitoiu. № 4. P. 46–53. [in Ukrainian].
5. Bullyng so storony uchytelej: instrukciya, kak zashhytyt svoego rebenka (2018). [Teachers Bullying: Instructions on How to Protect Your Child] : URL: <https://politeka.net/life/771363-bulling-so-storony-uchitelej-instrukcija-kak-zashhitit-svoego-rebenka/> [in Ukrainian].
6. Friedman P. (1967). Discussion on the Vienna Psychoanalytic Society: On suicide with particular references to suicide among young students. *N. Y.: International Univ. Press*. P. 141. [in USA].
7. Gereles M. (2018). Yak podolaty buling, na dumku molodi. [How to Overcome Bullying, According to Young People] : URL: <https://ukraine.ureport.in/story/390/> [in Ukrainian].
8. Grinevykh L. (2018). Novyj Zakon, napravlenyj na protydiyu bulingu, peredbachaye chitki algorytmy dij u vypadku czkuvan. [The New Law Aimed at Counteracting Bullying Provides Clear Algorithms for Hijacking] : URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-zakon-napraslenij-na-protidiyu-bulingu-peredbachaye-chitki-algoritmi-dij-u-vypadku-ckuvan-liliya-grinevich> [in Ukrainian].
9. Gubko A. A. (2013). Shkilnyj buling yak socialno-psychologichnyj fenomen. [School Bullying as a Socio-Psychological Phenomenon] : Visnyk Chernigivskogo nacionalnogo pedagogichnogo universytetu. Ser.: Psychologichni nauky. V. 114. P. 46–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_12 [in Ukrainian].
10. ICD-11 (2019). Klas «Rozlady psykhyky ta povedinky». [ICD-11. Mental and Behavioral Disorders] : URL: <http://www.who.int/classifications/icd/en/> [in Switzerland].
11. Lesko N. V. (2017). Derzhavna polityka Ukrainy u sferi zakhystu ditei vid nasylstva ta inshykh protypravnykh dii: administratyvno-pravovi problemy formuvannia ta realizatsii : monohrafiia. [State Policy of Ukraine in the Sphere of Protection of Children from Violence and Other Illegal Actions: Administrative and Legal Problems of Formation and Implementation: Monograph] : Kyiv : Vydavnytstvo «Liudmyla». 472 p. [in Ukrainian].
12. Matthiesen S. B. (2007). Perpetrators and Targets of Bullying at Work: Role Stress and Individual Differences society. *Violence and Victims*. Vol. 22. № 6. P. 735-753. [in Norway].
13. Olweus Dan (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Malden, MA : Blackwell Publishing. P. 140. [in Norway].
14. Ozhyiova O.M. (2009). Bullinh. Shkilnyi bullinh: poniattia ta osnovni formy. [Bulling. School Bullying: Concepts and Basic Forms] : Vcheni zap. Khark. humanit. un-tu «Nar. ukr. akad.». Kh. T.15. P.158–163. [in Ukrainian].

15. Pribytkova N. (2017). Bulinh u zakladakh osvity: poniattia, struktura, prychny ta shliakhy podolannia. [Bullying in Educational Institutions: Concepts, Structure, Causes and Ways of Overcoming] : Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy. Kharkiv. P. 58–61. [in Ukrainian].

16. Protydiya ta poperedzhennya bulingu (czkuvannyu) v zakladax osvity (2019). [Countering and Preventing Bullying in Educational Establishments] : URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:MON+AB101+2019_T2/about?fbclid=IwAR1_zjtmLfsINiWbGeikuTohaFR5RlquuG5SbSeNzo-Mhp24Agcx6CP8sp8 [in Ukrainian].

17. Rolinskyi V.I. (2005). Sotsialno-pedahohichni umovy profilaktyky nasylstva shchodo pidlitkiv. [Socio-Pedagogical Conditions for Prevention of Violence Against Adolescents] : dys. kand. ped. nauk : 13.00.05. K. 236 p. [in Ukrainian].

18. Senkivska L. I. (2014). Problema shkilnoho psykholohichnoho nasyllia (bulinhu) sered ditei i pidlitkiv. [The Problem of School Psychological Bullying Among Children and Adolescents] : Suchasni teoretychni ta praktychni aspekty klinichnoi medytsyny : mizhnar. nauk. konf. studentiv ta molodykh vchenykh, prysviach. 115-richchiu z dnia narodzhennia M. O. Yasynovskoho. Odesa, 24–25 kvitnia 2014 roku : tezy dop. Odesa : ONMedU. P. 141–142. [in Ukrainian].

19. Stop nasylstvu: bibliogr. pokazhch (2017). [Stop Violence: A Bibliography Index] : uklad. S. Nastenka; red.: S. Chachko, V. Kucheryava, N. Linkey. Derzh. b-ka Ukrayiny` dlya yunacztva. Kiev. 49 p. [in Ukrainian].

20. Volnova L. M. (2016). Profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv. [Prevention of Adolescent Deviant Behavior] : navch.-metod. posibnyk do spetskursu «Psykholohiia devyatsii» dlia studentiv spetsialnosti «Sotsialna robota» u dvokh chastynakh. Ch. 1. Teoretychna chastyna. 2-he vyd., pererob i dopovn. K. 188 p. [in Ukrainian].

21. Yurchyk O.M. (2015). Sotsialno-psykholohichni aspekty bulinhu v pochatkovykh klasakh. [Socio-Psychological Aspects of Bullying in Elementary Grades] : Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya № 12. Psykholohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats. K.: NPU imeni M.P. Drahomanova. № 2 (47). P. 81–88. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.01.2020.

The article was received 14 January 2020.

УДК 159.922.1

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-13>

ВИВЧЕННЯ ҐЕНДЕРУ ТА ҐЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Костіна Тетяна Олександрівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
докторант кафедри психології

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

kostina_tanya@ukr.net
orcid.org/0000-0001-9644-0630

Мета статті – систематизація інформації основних теорій закордонних науковців, які працювали у сфері гендерних досліджень. Показати зв'язок дотичних наукових галузей на розвиток гендерних досліджень у психологічній науці (передусім соціології). Актуалізувати значущість гендерних досліджень для розвитку сучасного суспільства. Визначити методичні переваги використання методики С. Бем для визначення гендерних ролей особистості під час роботи з гендерною проблематикою.

Методи. Науковий пошук зосередився на визначенні теоретичних засад, які мають бути підґрунтям роботи з гендерною проблематикою, зокрема щодо попередження гендерної нерівності та проявів гендерної дискримінації. У процесі роботи були використані такі методи дослідження: системно-структурний аналіз літератури, узагальнення даних наукової літератури з гендерної проблематики. Здійснено аналіз методичних можливостей опитувальника С. Бем (Bem Sex-Role Inventory (BSRI)) під час вивчення гендерних ролей особистості.

Результати. Проведений теоретичний аналіз дозволив виділити основні відкриття, що були здійснені закордонними науковцями у сфері гендерних досліджень. Так, соціологічна наука збагатилася психологією такими поняттями: «гендероване суспільство» (M. Kimmel); «дослідження гендерних нонконформістів» (B. Risman); «гегемонна маскуліність» (R. Connell). У сфері психології на розвиток гендерної проблематики істотно вплинули такі вчені, як: W. Farrell (криза чоловічої ідентичності, відхід від гендерних рамок); юнгіанський психолог А. Jolson (співвіднесення фемінності та маскуліності в контексті глибинної психології); Е. Kaschak (дослідження в контексті аналізу жіночого досвіду); Sh. Burn (розроблення соціальної гендерної психології); J. Hyde (теорія гендерної схожості); S. Bem (теорія гендерних схем і методика визначення гендерних ролей, Bem Sex-Role Inventory (BSRI)).

Висновки. Визначено, що методика С. Бем дозволяє визначити такі гендерні ролі: маскуліність, фемінність, адногінність і недиференційований тип. Теорія гендерних схем, яку розробила С. Бем, доз-